

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ РОЖНЯТІВСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Креховецька І. В.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Вступ. В Україні впродовж десятиліть суттєво загострилися соціально-економічні проблеми сільських населених пунктів. Вони пов'язані, насамперед, із складністю демографічних процесів, занепадом основних видів сільсько-господарської діяльності, недостатнім розвитком соціальної інфраструктури.

Розгляд питання розселення сільського населення на даному етапі трансформації територіальної організації суспільства в Україні є досить актуальним. Сільське розселення у різних природних регіонах держави має певні своєрідні риси. Це пов'язано передусім з тим, що села перебувають у різних природно-географічних, демографічних, соціально-економічних умовах.

Для розвитку сільських поселень важливими умовами є, на відміну від міських, пов'язаність населення із землею як провідним ресурсом життєзабезпечення та природним середовищем, віддаленість від інфраструктурних та індустріальних видів діяльності, об'єктів транспорту і будівництва, деконцентрація й територіальна розосередженість сільського населення. З них природно-географічні можна розглядати як первинні умови, що визначають риси систем сільського розселення.

Вихідні передумови. В Україні питання розселення населення найбільш широко розглядалися у працях Я. І. Бондаренка, В. О. Джамана, А. І. Доценка, Б. І. Заставецького, Ф. Д. Заставного, В. О. Краснопольського, Ю. І. Пітюренка. Методологічними питаннями географії саме сільського розселення чи характеристик розселення окремих районів країни присвячені публікації В.І. Кубійовича, С. Валіва, С. О. Ковальова, К. П. Космачова, М. О. Ковтонюка, С.С. Мохначука, О.Р. Назаревського, М. О. Петриги та інших.

Формування цілей статті. Метою статті є визначення і аналіз впливу природно-географічних особливостей території Рожнятівського району на особливості формування територіальної системи сільського розселення, здійснення групування основних чинників впливу. Ставиться завдання класифікувати поселення за розміщенням у межах певних орографічно-однорідних територій, за ресурсно-сировинною базою, за видами планування та конфігурацією.

Виклад основного матеріалу. Розселення – складний соціально-економічний процес розпо-

ділу та перерозподілу населення на певній території [2; 124]. У більш широкому розумінні поняття «розселення» вживають для відображення складного процесу господарського освоєння території з постійною чи тимчасовою локалізацією населення у місцях з оптимальною природо-ресурсною основою[4]. Ці визначення звертають увагу на розселення як процес розподілу населення по території, який пов'язаний із її господарським освоєнням (основні показники – загальна чисельність населення, середня щільність населення, віддаленість населених пунктів відносно один одного). З іншої сторони як наслідок цього процесу, який виражається у концентрації населення у визначених локалізованих місцях, котрі характеризуються певними рисами територіальної організації поселень (житлова забудова, вуличне планування, конфігурація територій, земле-впорядкування).

Аналіз територіальної організації розселення сільського населення потрібно розглядати з точки зору засад комплексності і цілісності системи населених пунктів. Очевидно, що основними характеристиками сільського розселення виступають – щільність населення, людність сільських населених пунктів, розмір сільрад і т.д. Вони є динамічними, характеризуються змінами у часі і просторово диференційовані.

Визначальним, первинним елементом системи розселення виступає поселення, під яким розуміють цілісний простір, що поєднує у собі природно-географічні території локалізації населення та соціально-економічні основи розселення. Останні характеризуються взаємодією населення із матеріально-господарськими спорудами (житловими, виробничими), внаслідок чого відбувається просторове переміщення населення та розвиток самої мережі поселень – зростання чи зменшення окремих населених пунктів, появу нових.

Природно-географічне середовище суттєво впливає як на процес розселення, так і на характер просторової організації системи розселення, ефективність і збалансованість її функціонування та розвитку. Основними природними чинниками, які визначають відмінності сільського розселення є:

- рельєф (гіпсометричні та орографічні характеристики);
- метеорологічно-кліматичні умови;

- характер гідрографічної мережі;
- наявність, характер та потенціал ресурсно-сировинної бази (корисних копалин, лісових ресурсів та ін.);
- якість і придатність до використання земельних ресурсів.

Сукупність усіх цих природних чинників вплинула на розміщення поселень, їх людність, види господарської діяльності, соціально-економічні процеси, планування і конфігурацію поселенської забудови.

За об'єкт просторового аналізу з даної проблематики було обрано Рожнятівський район Івано-Франківської області. Він для регіону області є репрезентативним, охоплюючи широкий спектр рівнинних і гірських ландшафтів. Знаходячись в західній частині Івано-Франківської області, район займає південно-східну частину Сколівських Бескидів, північно-західну частину Скибових Горган природної області Зовнішньофлішевих Карпат, Свіцько-Чечвинську височину та долину Лімниці у межах Калуської улоговини – складових частин природно-географічної області Передкарпатської височини.

Зовнішньофлішеві Карпати у межах Рожнятівського району представляють собою ряд вершин складчасто-скибового походження. Гребені та вершини хребтів пов'язані з виходом твердих масивних пісковиків, а зниження у рельєфі – з малостійкими флішовими породами [3; 9-10]

Для Передкарпатської височини, що займає центральну і північно-східну частини району, характерний рівнинний хвилястий рельєф – алювіальні річкові тераси і акумулятивні річкові долини, де амплітуда коливань відносних висот є невелика, височинні пасма межиріч. Абсолютна висота рівнинної частини району в середньому коливається від 700 до 800 метрів до 200-300 метрів над рівнем моря.

З особливостями рельєфу тісно і нерозривно пов'язане формування системи розселення населення, передусім, особливості розташування населених пунктів, їх орієнтація та протяжність, характер забудови. Відповідно до просторового розміщення у певних мезоформах рельєфу можна виділити декілька типів сіл:

- гірськодолинні (села, які своєю територією простягаються вузькими смугами в долинах річок, що протікають гірськими ландшафтами; протяжністю до 8–10 кілометрів; житлові будівлі рідко піднімаються вище 850 метрів; середні за чисельністю населення (Осмолода, Кузьминець, Гриньків, Лази, Бабське, Ясень, Турівка, Погар, Луги, Суходіл, Липовиця);
- височинно-долинні (займають території долин річок у межах горбистих височин з

окремими пагорбами та пасмами; займають простір долин річок та прилеглих горбистих територій (Погорілець, Підсухи, Лецівка, Ріпне, Лоп'янка, Грабів, Дубшара, Підляся, Закреничне);

- горбисто-плакорні (села, які розташовані на плоских і слабохвилястих вододільних ділянках, тобто це привододільні території між річковими долинами Чечви та Лімниці (Сваричів, Верхній і Нижній Струтинь, Рівня, Цінева, Ясеновець, Князівське, Іваніківка, Вільхівка, Рошнятів);

- плоскорівнинні (села, сучасний рельєф яких представлений відносно плоскими днищами улоговин, який подекуди ускладнений типовими підвищеннями і долинами річок та потоків з відносними перевищеннями 1 – 10 метрів (Берлоги, Камінь, Петранка, Попільське).

Значний вплив на систему розселення населення району має ресурсно-сировинна база території:

- лісові ресурси;
- земельні ресурси;
- мінеральні ресурси;
- рекреаційні ресурси.

Освоєння лісів було прадавнім заняттям населення району. Про це свідчить і топоніміка району. Так, назва селища Рожнятів, вважають, що утворилась від слова «різня», оскільки поселення будувалось у густих лісах, а тому селянам доводилось докладати значних зусиль, щоб звільнити для обробітку невеликий наділ землі [1; 2]. Сьогодні, більше двох третин площі району займають ліси та лісовкриті площі – це понад 90,9 тис. га, що складає 14,3 % лісового фонду Івано-Франківської області.

Важливість лісових ресурсів для селян даного регіону в процесі виникнення поселенської мережі свідчать і самі топоніми населених пунктів, які отримували свою назву від певних видів дерев – Берлоги (ділянка під лісом), Вербівка, Вільхівка, Грабів, Дуба, Ілемня (Ільма), Іваніківка (раніше - Смерека), Топільське, Ясеновець, Ясень, Липовиця, Сливки, Підляся (територія, що знаходиться під лісом).

Рожнятівський район багатий мінерально-сировинними ресурсами. Ще в минулому столітті тут видобували нафту і попутний газ. Освоєння нових родовищ, видобуток корисних копалин однозначно стали важливим фактором у формуванні системи розселення. Таким прикладом може служити виникнення у XVII ст. села Ріпне («ропа» - нафта) на основі розвідки нафтогазоносних родовищ і пізнішого його промислового видобутку.

Можна припустити, що і село Сваричів виникло, як поселення, де неподалік знаходились соляні джерела, з яких люди варили сіль (зваричі), звідси і трансформована назва.

Виникнення поселенської мережі урочища Ангелів і прилеглих територій також пов'язують із будівництвом в даній місцевості цілого металургійного комплексу – гути (1810 р.). Тоді гута мала 12 шахт, одну високу піч (Ангелівську домницю), дві гамарні (фабрики, де переробляють залізо, очищають за допомогою вогню і молота) й кузню для виробництва цвяхів.

На значній території Рожнятівського району є великі запаси інертної сировини, що може використовуватись у виробництві будівельних матеріалів і на підприємствах будівельної індустрії. Великі запаси бутового каменю, каменю для виробництва щебеню і крупнозернистого піску (відсівів) сконцентровані в передгірській частині району. Родовища інертних будівельних матеріалів на Рожнятівщині можуть по класифікації характеризуватись як ресурсні сировинні пункти. Так, наприклад, наявність і особливості добування будівельного каменю призвело до формування поселення Камінь (1597 р.).

Земельні ресурси також мали значний вплив на формування системи розселення сільського населення Рожнятівського району. В умовах значної лісистості території, селяни змушені були, для ведення сільськогосподарського виробництва, здійснювати вирубку деревного покриву. Тому заселяли першочергово ті ділянки, де коефіцієнт лісистості був нижчим, обробіток землі легшим, ґрунти родючіші, сприятливіші для ведення сільськогосподарської діяльності. Так, поселення Гриньків сформувалось як присілок села Ясень, де можна було займатися рільництвом (назва походить від «грунь» - ґрунт, що означає «поле», «гірська поляна»). Поселення Луги теж сформувалось як таке, що спеціалізувалось на використанні прибережної сінокісної низовини («лугу»).

З рекреаційними ресурсами, а саме з наявністю мінеральних вод, сприятливого для оздоровлення клімату, атрактивністю і привабливістю ландшафтів території пов'язане формування деяких сільських поселень. Так, виникнення села Підлюте, як лікувально-оздоровчої резиденції «Кедрова палата» А. Шептицького, можна пов'язати із наявністю зони поперечного глибинного розлому, де мають вихід багато мінеральних джерел (гідрокарбонатно-хлоридно-натрієві, хлоридно-натрієві, з водою сильно насиченою вуглекислою та сірководнем).

Від особливостей географічного середовища (рельєфу місцевості, гідромережі, наявності ресурсно-сировинної бази), виду діяльності населення буде залежати розвиток форм (типів) планування та сама конфігурація сільської мережі розселення і поселень. Для Рожнятівського району

є характерними такі види планування сіл, як безсистемне, рядове (часто їх об'єднують у комбіноване безсистемно-рядове), ланцюгове, вуличне (ланцюгово-вуличне).

Безсистемна форма планування є найдавнішою не тільки у межах Передкарпаття, але й інших етнічних українських земель. Це пов'язано з колонізацією народу, для якого нехарактерні певні відповідні регламенти відносно планування. Безсистемність планування гірських сіл пов'язана передусім із складністю орографії та традиційними домінуючими видами занять, особливо поширенням пріоритетної ролі скотарства. Селянські двори розташовані на значній відстані один від одного і розкидані по гірських долинах та схилах навколишніх гір. Окремих під'їздів до дворів немає, головна вулиця простягається вздовж села по дну гірської долини, зазвичай, паралельно з водною артерією. Від центральної дороги відходить значна кількість «вуличок», провулків, проїздів. Таким чином формувалась густа хаотична сітка вулиць, яка покривала все село.

Безсистемна забудова також могла з'являтися внаслідок нестачі земельних ділянок, придатних для господарювання, поділі батьківського майна, скупчення багатьох дворів на незначній території. Вона є характерною для таких сіл, як Небилів, Вільхівка, Берлоги, Нижній Струтинь, Верхній Струтинь.

Гідромережа також впливає на формування сільського розселення. Орієнтація будинків у певну, але однакову, сторону (на береги водойми) носить назву рядової форми розселення. Часто безсистемну і рядову типи розселення об'єднують у комбіновану – безсистемно-рядову, яка поєднує у собі елементи, властиві як для однієї, так і для другої форми (село Дуба).

Рядові поселення на Рожнятівщині поділяються на однорядові та багаторядові (Ілемня, Кузминець, Цінева, Липовиця). Інколи дворядове природне поселення нагадує вуличне. Але вуличне розселення являє собою наслідок еволюційної трансформації безсистемного і рядового (форми, які були утворені раніше).

Існують однувуличні, багатовуличні та квартално-вуличні варіанти вуличної забудови (Ясень, Ясеновець, Суходіл).

При ланцюговій формі планування розселення населення сільські двори розташовуються обабіч дороги чи ріки. Сусідні помешкання або їхні групи знаходяться поряд чи на певній відстані один від одного. Конфігурація такого ланцюжка залежить від форми русла річки чи дороги (зазвичай, вони практично збігаються). Прирічкове розташування осель, орографія місцевості, характерна система

землекористування – основні причини утворення ланцюгової системи розселення (Гриньків, Лази, Сливки, Підляся).

Рядові і ланцюгові також часто об'єднують у комбіновано-ланцюгові типи планування сільсько-го розселення (Сваричів).

Висновки. У формуванні системи розселення сільського населення початковий, первинний вплив має природно-географічний фактор. Він визначатиме всі інші чинники, а саме – соціально-економічну ситуацію, рід занять, традиційні види виробництва, розміщення населення, землекористування, планування поселенської мережі, конфігурацію території.

Вивчення і аналіз проблеми впливу природно-географічних особливостей у системі розселення Рожнятівського району дозволить дати відповідь

на ряд питань, серед яких, одним із найважливіших є подолання безробіття регіону, залучення наявного трудового ресурсу до можливих, характерних та традиційних видів діяльності для даної території.

Список літератури

1. Вісті Бойківщини, №16, - 15 квітня 1995р., - 10 с.
2. Влах М. Географія населення: словник-довідник. – Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 241с.
3. Гілецький Й. Р. Географія Івано-Франківської області. Посібник для 8-9 класів загальноосвітніх шкіл. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. – 48с.
4. Пандяк Ігор Григорович. Сільське розселення Львівської області: особливості формування, структура та тенденції розвитку : Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2003. — 229с.

I.W Krekhovetcka. Natural geographic features the rural settlement within Rozhnjativ district of Ivano-Frankivsk region. In article the basic prirodno-geographical features, their objective influence on formation of system of rural moving of the population within Rozhnjatovsky area of the Ivano-Frankovsk area where the wide spectrum of flat and mountain landscapes is presented are proved.

In article influence of the natural-geographical environment on settling processes, on character of the spatial organization of system of moving, efficiency of functioning and development is analysed. On the basis of the criteria defined in the course of research classification of settlements by placing in certain orograficheski-homogeneous territories, behind a resursno-raw-material base, by kinds of planning and a configuration is carried out ??.

Studying and the analysis of a problem of influence of prirodno-geographical features on system of moving of Rozhnjatovsky area will allow to answer on some question among which one of the major is unemployment overcoming in region, attraction of an available labor resource in possible characteristic and traditional for the given territory of kinds of activity.

Key words: agricultural population movings, natural-geographical factors of moving, classification of settlements.